

СОЦІОМЕНТАЛЬНІСТЬ: АНАЛІТИЧНИЙ ОГЛЯД СУТНОСТІ ЯВИЩА

У статті висвітлено теоретичні основи дослідження сутності “соціоментальності” як соціального явища. Розглянуто різні наукові підходи, щодо трактування “ментальності”, як родового поняття “соціоментальності”. З’ясовано, що соціоментальність характеризує колективний рівень свідомості і висловлено припущення, що різні соціальні спільноти мають свою специфічну, відмінну від інших соціоментальність.

Ключові слова: ментальність, соціоментальність, поведінка, суспільна свідомість, соціальні спільноти.

Актуальність теми і постановка проблеми. Можна погодитися з думкою про те, що у сучасних умовах суспільна свідомість знаходиться у такому флуктуаційному стані, який характеризується певними випадковими відхиленнями або періодичними змінами. На формування поведінки в різних соціальних спільнотах впливає велика кількість зовнішніх та внутрішніх чинників, які в сукупності формують специфічне світосприйняття, характерні моделі поведінки, цінності, норми та інше. Більш того, колективна свідомість окремих соціальних груп і прошарків суттєво відрізняється своїми основними характеристиками. Достатньо представити результати останніх соціологічних досліджень, наприклад моніторингу громадської думки населення України: березень 2014р. (“Українська весна”) [1]. У цьому дослідженні Центр “Соціальний моніторинг” у співпраці з УІСД ім. О. Яременка з’ясовували громадську думку, вимірюючи рівень довіри до основних соціальних та політичних інститутів країни. Так, наприклад, аналізуючи розподіл відповідей на запитання “Чи підтримуєте Ви обрання А. Яценюка прем’єр-міністром України?”, бачимо, що в цілому по Україні більшість підтримують – 54,7%. Але аналізуючи відповіді у регіональному розрізі (західні регіони – 87,2%, на відміну від східних -33,1%), бачимо суттєве розмежування, яке свідчить про те що в українському суспільстві формуються різні соціальні (регіональні) групи, в яких існують різні колективні уявлення, позиції та поведінка. Аналогічне розмежування позицій мешканців різних регіонів, бачимо і в ставленні до жорсткої економії та скорочення бюджетних витрат: якщо у північному регіоні – 64,8% опитаних ці заходи підтримують, у південному – 49,0%, що на 16% менше [1]. Отже регіональні соціуми відрізняються своїм світосприйняттям. Так у донецькому, луганському соціумах є певні відмінності від думок, суспільних процесів і явищ, які домінують у мешканців західних регіонів. Це свідчить про те, що у соціальних спільнот окремих міст, або місцевостей, існує специ-

фічна соціоментальність, як характерна ознака їх світосприйняття реальності. Разом з тим, варто зазначити, що соціоментальність регіональних соціумів залишається недостатньо дослідженою у соціологічній науці.

Аналіз досліджень і публікацій. Аналітичний огляд літератури свідчить, що цей термін активно використовується лише в працях послідовників семіосоціопсихологічної наукової школи Т.М. Дрідзе, та працях Ю.О. Сорокіна, а більшість дослідників користуються таким поняттям, як “соціоментальні з’язки” [2, с. 101].

Частіше всього категорія “соціоментальності” використовується в публіцистичному стилі, де втрачається зміст визначення та поняття набуває масового поширення, але носить невизначений характер. І хоча термін достатньо новий, в сучасній науці вже є спроби визначення цієї категорії, її структури і функцій.

Так, наприклад, Ю.О. Сорокін у праці “Соціоментальні картини світу: досвід моделювання колізій свідомості” порівнює мову і свідомість та вивчає соціоментальність з позиції філологічного підходу та етнопсихолінгвістики [3].

В наукових текстах найчастіше зустрічаються використання таких мовних визначень як “соціоментальні орієнтації”, “соціоментальний образ”, але не дається визначення цих проявів суспільної свідомості. Єдине науково обгрунтоване визначення соціоментальності можна знайти в межах семіосоціопсихологічної парадигми Т.М. Дрідзе. В цій концепції одним з основних термінів є “соціоментальні групи”. “Феномен “груп свідомості” принциповий для розуміння соціокультурних процесів: це нерозрізнені на перший погляд, але об’єктивно існуючі, які приймають рішення та діють “умовні” сукупності людей, які залежно від їх ментальності, тобто від інтелектуального та соціокультурного потенціалу, інтенціональності (спрямованості свідомості), атенціонних здібностей (властивостей їх індивідуальної уваги), ціннісних орієнтації, вольових і моральних якостей, інтересів, оцінки яка склалася у них їх життєвій ситуації і т. п., по-різному інтерпретують не тільки інформацію, а й реально спостережувані ними події та явища” [4, с. 76]. У Російській соціологічній енциклопедії зазначається, що ефективність процесів комунікації визначається не тільки особливостями комунікативної діяльності автора, а й *соціоментальними* характеристиками його партнерів по спілкуванню: рівнем комунікативно-пізнавальних умінь і перцептивної готовності до спілкування, наявністю навичок адекватної мети спілкування та оперування знаковою інформацією. Виступаючи як умовні соціально-психологічні ознаки, ці характеристики істотно впливають на міру адекватності розуміння та інтерпретації комунікативної інтенції, а значить, і на саму можливість діалогу” [5]. З цього виходить, що послідовники семіосоціопсихологічного підходу до соціоментальних характеристик відносяться комунікативні навички, якими володіє соціоментальна група.

Як бачимо, категорія “соціоментальність” знаходиться на перших етапах дослідження та уточнення.

Метою дослідження є з’ясування витоків категорії “соціоментальність”, та уточнення її змісту. Для наукового осмислення сутності поняття “соціоментальність”, та з’ясування витоків цього соціального феномену – необхідно розглянути первинну категорію – “ментальність”, та окреслити основні напрямки досліджень ментальності.

Викладання основного матеріалу. Одним з перших дослідників ментальності в межах соціологічного підходу був Е. Дюркгейм, який, розглядаючи суспільство, виявив, що певним з’єднувальним матеріалом для соціуму є колективні уявлення. У своїй концепції соціальної солідарності соціолог розглядав колективні уявлення не як просту суму уявлень кожного окремого індивідуума, а як “результат спільного життя, продукт дій і протидій, що виникає між індивідуальними свідомостями” [6, с. 36]. Індивіда він розглядав двояко, тому що в ньому існують дві сутності – колективна та індивідуальна, при цьому він виявив, що соціальне (тобто колективне) домінує над індивідуальним. Колективні уявлення, відповідно Е. Дюркгейму, мають колективне походження, колективні функції і санкціонованість. Він зокрема писав, що “існує надія на те, що колективне буде схвалювати чи не схвалювати індивідуальні дії. Існування та очікування санкцій працює для генерації моделі аналогічного індивідуального міркування та мислення; це вводить соціальні елементи в індивідуальні психічні процеси і які трансформують нас в соціальних істот” [7]. Е. Дюркгейм вважав, що моральні соціальні факти існують в колективних уявленнях незалежно від індивідуальних розумових процесів, тобто певною мірою “нав’язані” громадською свідомістю.

Опосередкований внесок в розробку феномену ментальності зробив Т. Парсонс. В своїх дослідженнях реальної системи соціальної дії він окреслив суб’єкта (actora), який знаходиться в постійній взаємодії з оточуючим середовищем та іншими суб’єктами (actor’s). Саме в цьому процесі взаємодії формуються соціальні цінності та норми поведінки, які підтримують та репрезентують представники декількох поколінь великих соціальних груп. З цього виходить, що вище визначений процес являє собою ментальність. При цьому дослідник відмічав, що “базові елементи культурної системи залишаються більш-менш незмінними і є дуже стійкими структурними соціальними опорами, аналогічними, які створюють генетичний або біологічний вид” [8, с. 496]. Якщо порівнювати з концепцією “соціальної дії”, то бачимо істотну відмінність: Е. Дюркгейм наголошував на формуванні ментальності в процесі спільного життя, а Т. Парсонс – на формуванні саме у процесі взаємодії з оточуючим середовищем.

Проводячи паралель з дюркгеймовськими “колективними уявленнями”, К. Юнг розробив концепцію архетипів. Розглядаючи їх як колективне несвідоме, яке складається з системи установок та типових для колективу реакцій. Архетипи він розглядає як вроджені ідеї або спогади, які визнача-

ють здатність сприймати, переживати і реагувати на об'єкти і події певним образом. Тобто включається такий алгоритм: світосприйняття – інтерпретація – реакція [9, с. 88].

Ці концепції було покладено в основу класичного соціологічного підходу дослідження ментальності. Тому на сучасному етапі соціологи розглядають прояви ментальності, як феномен великих соціальних груп. Розуміння індивідуальності дозволяє розглядати колективне відображення соціальних архетипів як один з проявів ментальності. Наприклад, російський соціолог В.Г. Кусов вважає, що соціальний архетип можна перевести в соціологічні категорії: мотивації та установки, які обумовлені індивідуальними ціннісними орієнтаціями [10, с. 133]. Виходячи з цього, розуміємо, що розглядаються певні ціннісно-орієнтовані структури соціальних груп, які розуміються як ментальність. Аналізуючи попередні спроби виявити специфіку та структуру ментальності, такі дослідники, як К.А. Абульханова, Г.Г. Дилигенський, І.Г. Дубов, В.Г. Немирівський, Л.Н. Пушкарьов, та ін., виділяють низку соціологічних категорій, з яких складається ментальність: ціннісні орієнтації та соціальні установки; соціальні стереотипи та типізоване сприйняття оточуючого середовища; культурне середовище; соціальне оточення (референтна група) [10, с. 135].

Серед прихильників соціологічного підходу вважається, що необхідно чітко розмежування таких понять, як: “ментальність”, “національний/етнічний характер”, “суспільна свідомість”, “образ мислення”, які прямо чи опосередковано стосуються понять ментальність та соціоментальність.. Тільки при розмежуванні та відокремленні одного поняття від іншого, ми зрозуміємо, як використовувати категорію ментальності в емпіричних дослідженнях; яким соціальним групам властива ця якість; чи раціонально її використовувати тільки для опису характерних рис етносів та народностей?

В різних науках існують свої підходи до дослідження ментальності.

Так філологам притаманне дослідження ментальності з позицій лінгвістики, мовлення, оскільки вони прагнуть віднайти різницю між категоріями “ментальність” і “менталітет”. Так як ці слова мають іншомовне походження, то робляться спроби підібрати адекватний слов'янський аналог до нього.

Етнологи досліджують ментальність лише етносу та вважають її одним з його атрибутів. За допомогою цієї категорії вчені відрізняють один народ від іншого, складають певні характеристики світосприйняття, поведінки, традицій, норм та цінностей різних народів.

Культурологи вивчають вплив ментальності на формування традицій, цінностей, вірувань, звичаїв та інших проявів культури, до якої можна віднести як матеріальну так і духовну сферу.

Психологи акцентують увагу на індивідуальних психічних процесах, які формують об'єктивну загальну свідомість та підсвідомість індивідів та соціальних груп. Вони намагаються оперувати тільки своїм понятійним апаратом, тому прагнуть “вписати” цей термін в уже існуючу систему психологічних термінів.

Висновки. Таким чином, соціологи, на відміну від психологів, культурологів, антропологів та інших, досить широко розглядають проблемне поле досліджень ментальності. Вони не зводять дослідження тільки до характерних рис масової підсвідомості індивідумів, або народностей та етносів. Вони досліджують вплив не тільки на культурну сферу, а й охоплюють всі сфери суспільства, тому що ментальність, на їх думку, формує не тільки ціннісні настанови та традиції, звичаї, а ще й поведінку, яка виявляється на різних етапах життєдіяльності людини. Соціологи ставлять під сумнів існування тільки етнічної ментальності, оскільки поширюють її існування у соціальних спільнотах різного типу. Тому авторське уточнення змісту ментальності ґрунтується на розумінні його, як соціального феномену, який складається з єдності свідомих і несвідомих елементів, формується в процесі взаємодії людей (спільнот, груп, етносів) з оточуючим середовищем (починаючи з первинної соціалізації), і формує стійкі характеристики свідомості соціальних спільнот: спільний світогляд, моделі поведінки, цінності, норми, традиції, звичаї і т. д., які властиві різним індивідам та соціальним групам, в залежності від сфери прояву.

Тож можна констатувати, що соціологічний підхід до трактування поняття “ментальності” більш повний за змістом, оскільки дає можливість окреслити її сутність, структуру та функції, допомогти в емпіричних дослідженнях вірно класифікувати характеристики її різних проявів, і уточнити комплексне визначення.

Розуміння змісту “ментальності”, дає нам змогу дослідити безпосередньо феномен “соціоментальності” (оскільки це і є предметом нашого дослідження), як колективний рівень прояву ментальності. Оскільки соціологи вивчають соціальні явища частіше на груповому рівні, то пропонуємо надати у першому наближенні авторське визначення колективного стану свідомості – соціоментальність. Отже соціоментальністю можна вважати певний домінуючий образ мислення спільноти, відображений в найбільш типовій поведінці в повсякденному житті її членів, та в стилі презентації ними своїх цінностей, соціальних норм та прагнень.

Тож бачимо, що стосовно категорії “соціоментальність”, як певного прояву життєдіяльності суспільства, практично повністю відсутня його наукова інтерпретація. Отже вважаємо гостро актуальним вивчення феномену соціоментальності, в межах соціологічного підходу для кращого розуміння “картин світу” різних соціальних груп, та розуміння самого процесу світосприйняття, та його впливу на свідомість, підсвідомість і поведінку.

Список використаної літератури

1. Український інститут соціальних досліджень імені Олександра Яременка : моніторинг громадської думки населення України : березень 2014 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.uisr.org.ua/news/36/81>.

2. Chayko M. Connecting: How We Form Social Bonds and Communities in the Internet Age / Mary Chayko – State University of New York Press., 2002. – 488 p.

3. Сорокин Ю.А. Социоментальная картина мира: опыт моделирования коллизий сознания / Ю.А. Сорокин // Язык и сознание. Парадоксальная рациональность / Ю.А. Сорокин, И.Ю. Марковина. – М. : Институт языкознания РАН, 1993. – С. 118–134.
4. Дридзе Т.М. Социокультурная коммуникация: текст и диалог в семиосоциопсихологии / Т.М. Дридзе // Социокультурное пространство диалога. – М. : Наука, 1999. – С. 58–77.
5. Російська електронна енциклопедія [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dic.academic.ru/dic.nsf/ruwiki/1864928>.
6. Дюркгейм Є. Социология. Ее предмет, метод, предназначение / Є. Дюркгейм : [пер. с фр. А.Б. Гофмана]. – М. : Канон, 1995. – 352 с.
7. Introduction to Durkheim's Sociology [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.colorado.edu/Sociology/gimenez/soc.5001/durk1>.
8. Парсонс Т. Понятие общества: компоненты и их взаимоотношения / Т. Парсонс // Теоретическая социология: Антология : в 2-х ч. / пер. с англ. сост. и общ. ред. С.П. Баньковской. – М. : Книжный дом Университет, 2002. – Ч. 2. – С. 3–42.
9. Юнг К.Г. Душа и миф: шесть архетипов / К.Г. Юнг : [пер. с англ. В.В. Наукманова]. – К. : PostRoyal, 1996. – 384 с.
10. Кусов В.Г. Категория ментальности в социологическом измерении / В.Г. Кусов // Социс. – 2000. – № 09. – С. 132–136.

Стаття надійшла до редакції 05.02.2013.

Петко Є.О. Социоментальность: аналитический обзор явления

В статье отражены теоретические основы исследования сущности “социоментальности” как социального явления. Рассмотрены разные научные подходы, относительно трактовки “ментальности”, как родового понятия “социоментальности”. Выяснено, что социоментальность характеризует коллективный уровень сознания и высказано предположение, что разные социальные сообщества имеют свою специфическую, отличающуюся от других социоментальность.

Ключевые слова: ментальность, социоментальность, поведение, общественное сознание, социальные сообщества.

Petko E. Sociomentality: state-of-the-art review of the phenomenon

The article is devoted to the theoretical foundation of the essence of “sociomentality” as a social phenomenon research. Different scientific approaches regarding “mentality” interpretation as a genetic concept of “sociomentality”. It was found that sociomentality characterizes the collective level of consciousness and proved that different social groups have their own specific different from other sociomentality.

Key words: mentality, sociomentality, behavior, social consciousness and social community.